

Maria Teresa Ferrer i Mallol

RAMON DE CARDONA: CAPITÀ GENERAL DE L'EXÈRCIT GÜELF I
GOVERNADOR DE SARDENYA (+ 1338)

Cap al 1320 un noble català, Ramon de Cardona, tingué un paper important a l'exèrcit i la flota dels güelfs al Nord d'Itàlia. La intervenció de catalans en les lluites entre güelfs i gibel·lins no era pas una novetat. Durant el primer quart del segle XIV els cavallers i els soldats catalans estigueren de moda a Itàlia. Els reis de Nàpols, l'Església i els comuns güelfs s'interessaren per enrolar-los i a l'altre bàndol, el dels gibel·lins, també el rei Frederic de Sicília s'esforçà a contractar-ne. Diego de Larrat, Dalmau de Banyuls, Gilabert de Centelles, Simó de Bell-lloc foren els nobles catalans i aragonesos més destacats al servei dels güelfs¹. El darrer personatge català que figurà a les guerres entre güelfs i gibel·lins fou Ramon de Cardona.

La família de Ramon de Cardona

Ramon de Cardona pertanyia a un dels llinatges nobles més importants de Catalunya, però resulta difícil identificar-lo amb total seguretat amb algun dels nombrosos membres de la família anomenats Ramon. La documentació familiar dels Cardona no és coneguda i per tant resten alguns dubtes a l'arbre genealògic del llinatge, malgrat l'aportació decisiva del cronista de la casa en el segle XVII. Fins ara s'havia dit que el Ramon de Cardona que havia desenvolupat una carrera internacional tan notable pertanyia a la branca dels Cardona de

¹ Els he dedicat l'article *Mercenaris catalans a Ferrara (1307-1317)*. "Anuario de Estudios Medievales", 2 (1965), pp. 155-227 i ara recentment *Cavallieri catalani e aragonesi al servizio dei guelfi in Italia*. "Medioevo. Saggi e Rassegne", n. 20, pp. 161-194.

Torà i que era fill de Bernat Amat de Cardona, germà del vescomte Ramon Folc VI². Però el fet que el fill de Bernat Amat fos menor d'edat encara l'any 1313³, quan el nostre Ramon de Cardona ja feia temps que s'havia establert a la cort portuguesa i havia portat a terme nombroses ambaixades, fa inviable aquesta identificació.

El nostre Ramon de Cardona podria ésser un germà del vescomte Ramon Folc VI de Cardona, anomenat també Ramon o Ramonet, fill del vescomte Ramon Folc V i de Sibila de d'Empúries. Suposem que fou ell qui acompanyà el rei Jaume II a les seves expedicions a Sicília del 1298⁴ i 1299 i, a la segona almenys, hi participà també el seu germà Pere⁵. Tots dos hi van continuar un temps després de la marxa del rei Jaume II⁶.

També era conegut com a Ramonet el fill il·legítim del vescomte Ramon Folc VI i de Flor de Pontiac. Ell i la seva germana Guillemona foren legitimats pel rei i, l'any 1300, el seu pare els emancipà; el rei posà el seu decret en el document d'emancipació i a més nomenà tutor per a Ramonet en la persona del cavaller Ponç d'Oluja⁷. És evident

² S. Sobrequès, *Els barons de Catalunya*. Barcelona, Ed. Vicens-Vives, 1961, p. 116 i *Gran Enciclopèdia Catalana*, 4, Barcelona, Edicions Enciclopèdia Catalana, S.A., 1973, pp. 404-405, arbre dels Cardona.

³ J. Serra i Vilaró, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, I, Barcelona, 1930, p. 125.

⁴ En consideració al viatge que havia de fer amb el rei el 1298, el monarca manà al justícia d'Aragó Pedro de Salanova que sobresegués la vista d'una causa entre Ramon i els seus homes de Vilella, d'una banda, i els homes de Saragossa, de l'altra, sobre termes: ACA, C, reg. 112, f. 20 v. (1298, juny, 10).

⁵ Diverses cartes reials fan referència a deutes del rei envers Ramon per pèrdua o compra de cavalls en servei del rei a Sicília: M. Scarlata, *Carte reali diplomatiche di Giacomo II d'Aragona (1291-1327) riguardanti l'Italia*, Palerm, Societá Siciliana per la Storia Patria, 1993, docs. 102, 129, 131, 135. El 21 de desembre de 1299 ell i el seu germà Pere encara continuaven a Sicília; per això el monarca manà als paers de Cervera que els restituïssin els béns que els havien segrestat a causa d'una talla imposada per la redempció de l'exèrcit a Pallars: *ibidem*, doc. 147. El 1300 el mestre racional del rei, Arnau Sabastida, reconeixia que devia a Ramon de Cardona 3.000 sous per cavalleries sobre Fontes i Magallón, que el rei li havia concedit a Milazzo, com a indemnització del viatge a Sicília: *ibidem*, doc. 170. Cf. també sobre aquestes cavalleries: ACA, C, reg. 312, f. 73 r. (1300, maig, 23).

⁶ Carles II d'Anjou, rei de Nàpols, s'interessà prop del rei Jaume II perquè aquest concedís a Ramon unes terres que havien estat d'Ato de Foces. La intervenció de Carles II obeïa al prec que li havia fet arribar en aquest sentit la mare de Ramon, Sibila de Cardona: ACA, C, pergamins extrainventaris de Jaume II, núm. 243 ([1299], desembre, 15).

⁷ ACA, C, reg. 197, f. 129 r. (1300, maig, 26).

que, si l'any 1300 era menor d'edat, no podia haver pres part en les expedicions a Sicília de 1298 i 1299. D'altra banda, hi ha encara un altre Ramonet de Cardona, l'hereu legítim del vescomte Ramon Folc VI, que fou emancipat l'any 1311, quan tenia menys de catorze anys⁸.

Tant els historiadors catalans com els portuguesos li atribueixen, a Ramon de Cardona, un parentiu portuguès. Aquests darrers afirmen que era nét de la dama portuguesa Maria Rodrigues de Barbosa, ja que en reclamà els béns a Portugal⁹. De moment, l'única possibilitat d'encaixar aquesta dama portuguesa és que Ramon, el fill de Ramon Folc V hagués acompanyat la infanta Isabel a Portugal, quan es casà amb el rei Dionís l'any 1282, tal com sostenen alguns historiadors portuguesos¹⁰, que s'hagués casat allà amb una dama portuguesa i que el nostre Ramon fos el fill d'aquest matrimoni, però aquesta hipòtesi presenta un gravíssim inconvenient: no té cap font documental on recolzar-se. Si cal buscar un parentiu amb Maria Rodrigues de Barbosa, potser caldria buscar-lo per la banda de Beatriu, l'esposa de Ramon.

En efecte, sabem que el nostre Ramon es casà amb Beatriu, filla natural de Pere el Gran i d'una dama anomenada Maria, de la qual no se sap res, ni el cognom¹¹; Beatriu era germana, per tant, del rei Jaume II, a qui aquest matrimoni no agradà gaire, segons sembla¹², i proporcionà a Ramon de Cardona un parentiu que li resultà profitós. Tingué cinc fills d'aquest matrimoni: Guillem, Ramon, Elisabet, Beatriu i Elionor. La seva muller Beatriu morí l'any 1316 a Portugal. El 16 de novembre la notícia havia arribat ja a la cort catalana i Jaume II procedí a nomenar un tutor per als fills d'aquesta germana, que eren tots menors d'edat. El càrrec recaigué en un altre fill il·legítim de Pere el Gran, anomenat també Pere, que havia d'administrar els béns que

⁸ ACA, C, reg. 208, f. 96 v. (1311, desembre, 22).

⁹ H. David, *A família de Cardona e as relações entre Portugal e Aragão durante o reinado de D. Dinis*. XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Comunicacions III. Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1990, p. 275

¹⁰ F. Brandao, *Monarquia hesitana*, part V, Lisboa, 1976, f. 68, apud H. David, *A família de Cardona*, p. 274.

¹¹ Era filla, com Jaume Pere i com Joan, d'una dama anomenada Maria, que havia estat amistançada de l'infant Pere abans del seu matrimoni amb Constança de Sicília: F. Soldevila, *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal*, Barcelona, Aedos, 1963, p. 188

¹² S. A. Rodrigues, *Rainha Santa. Cartas inéditas e outros documentos*, Coimbra, 1958, doc. 17, i. H David, *A família de Cardona*, n. 274.

Beatriu tenia a Aragó¹³. Beatriu fou enterrada al monestir de Santa Clara de Coïmbra, d'on més tard la seva filla Elisabet fou abadessa. Un altre dels fills, Guillem, després d'acompanyar el seu pare a Itàlia i a Sardenya, tornà a Portugal, on morí i també fou enterrat al mateix monestir¹⁴. De les altres filles, Beatriu fou promesa de Marià d'Arborea, però finalment es casà amb Ramon Cornell, mentre que Elionor es casà amb Huguet de Cervelló¹⁵; de l'altre fill, Ramon, no en sabem res i no figura entre els hereus que heretaren de manera indivisa els seus feus a Sardenya.

Tenim poques notícies dels anys de joventut de Ramon de Cardona, que puguem atribuir-li amb tota seguretat. El Ramonet de Cardona que causà molt d'enrenou a Barcelona, entre 1301 i 1302, a causa d'una batalla a què s'havia compromès amb els germans de Castellcir, pot ésser ell¹⁶, com el Ramon de Cardona a qui el rei encomanà el castell de Lorca el 5 de gener de 1304¹⁷, aquell qui, pel juliol del mateix any, fou un dels testimonis del consentiment donat pel rei Jaume II, com a procurador de Maria, filla de Carles II d'Anjou, per al matrimoni d'aquesta amb el rei Sanç de Mallorca¹⁸, o bé aquell qui a la fi del mateix any rebé els llocs de Robres i Grañén, a Aragó, en penyora d'un deute del rei envers ell de 1.800 sous¹⁹. També pot ésser ell el Ramonet de Cardona perjudicat pels homes de l'infant Alfons que ocupaven Josa l'any 1318 i pel qual s'interessà el rei Sanç de Mallorca, a fi que li fossin esmenats els danys que havia rebut²⁰; cal recordar que Ramon de Cardona era cosí del rei de Mallorca i de la reina Sança de Nàpols,

¹³ ACA, C, reg. 159, ff. 67 v.-68 r. (1316, novembre, 16). El document menciona una filla Violant i no esmenta Elionor; probablement és una confusió.

¹⁴ *Ibidem*, p. 276.

¹⁵ ACA, C, reg. 159, ff. 67 v.-68 r. (1316, novembre, 16); cf. també S. Sobrequés, *Els barons de Catalunya*, pp. 116-117. Cf. també J. Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, ed. preparada por A. Canellas López, Saragossa, Institución Fernando el Católico (CSIC), 1967-1986, VII, X (vol. III, p. 332), que desconeixen l'existència del fill anomenat Ramon.

¹⁶ ACA, C, reg. 119, f. 29 r. (1301, octubre, 1), reg. 123, ff. 118 r.-119 v. (1302, maig, 1).

¹⁷ ACA, C, reg. 201, f. 76 r.

¹⁸ M. Scarlata, *Carte reali diplomatiche di Giacomo II*, doc. 251.

¹⁹ A. Ubieto Arteta, i A. Sinués, *El patrimonio real de Aragón durante la Edad Media*, Saragossa, 1986, doc. 1541. Aquests llocs foren donats finalment el 1312 a Pedro de Ayerbe mitjançant una permuta amb el rei, a qui lliurà els llocs que tenia a Catalunya: *ibidem*, doc. 1544.

²⁰ ACA, C, reg. 244, f. 304 r. (1318, juny, 10).

fills d'Esclarmunda de Foix, filla de Roger IV de Foix i de Brunissenda de Cardona, tia del nostre Ramon.

Desconeixem quin era el patrimoni de Ramon de Cardona a Catalunya; suposem que, com al seu germà Bernat Amat, que rebé el senyoriu de Torà, li fou cedida alguna possessió dels Cardona, però per ara no en tenim notícies. Pel que fa a Beatriu, tenia béns a Aragó, però no en sabem la importància²¹. De tota manera, no devia ésser un patrimoni com el de la branca primogènita de la família; si Ramon de Cardona volia un patrimoni similar se l'havia de guanyar i, per a un noble, no hi havia altre camí que la guerra, algun càrrec de govern o el servei de cort. Ramon de Cardona seguí tots aquests camins.

L'estada a Portugal

Segurament fou el seu matrimoni amb Beatriu que li proporcionà l'oportunitat d'anar a Portugal. La reina d'aquest país era llavors una germana de Beatriu, Elisabet d'Aragó, filla de Pere el Gran, casada amb el rei Dionís i després santa, i potser influí perquè el seu marit fes una oferta a Ramon per a entrar al seu servei. És possible que aquesta oferta sorgís quan el rei de Portugal, acompanyat de la seva esposa, acudí a la frontera de Castella amb Aragó, l'estiu del 1304, per presidir la comissió arbitral que posà fi a la guerra entre la Corona catalano-aragonesa i Castella amb la sentència arbitral de Torrellas, dictada el 8 d'agost de 1304²². Ramon de Cardona i la seva esposa Beatriu devien seguir llavors la cort i devien tenir ocasió de parlar amb els reis de Portugal.

²¹ ACA, C, reg. 159, ff. 67 v.-68 r. (1316, novembre, 16).

²² Cf. la sentència a A. Benavides, *Memorias de Fernando IV de Castilla, anotadas y ampliamente ilustradas*, Madrid, 1860, II, doc. 333; *Colección de documentos para la historia del reino de Murcia*, V, *Documentos de Fernando IV*, ed. por J. Torres Fontes, Murcia, 1980, doc. 170; J. Torres Fontes, *La delimitación del Sudeste peninsular (tratados de Torrellas-Elche (1304-1305))*, Murcia, Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1951; J. M. del Estal, *Corpus documental del reino de Murcia bajo la soberanía de Aragón (1296-1304/5)*. *Colección de Documentos medievales Alicantinos*, VI, Alacant, Instituto de Estudios "Juan Gil Albert", Excm. Diputació Provincial d'Alacant, 1985, doc. 213, i M. T. Ferrer i Mañol, *Organització i defensa d'un territori fronterer. La Governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, CSIC. Institució Milà i Fontanals, 1990, p. 55. sobre l'estada dels reis de Portugal a la frontera cf. M. M. Costa, *Los reyes de Portugal en la frontera castellano-aragonesa (1304)*, "Medievalia", 2 (1981), pp. 27-50.

En data que desconeixem, segurament poc posterior al 29 de setembre de 1305, Ramon de Cardona marxà cap a Portugal per posar-se al servei del rei Dionís. En aquesta data, Jaume II l'autoritzà, a ell i un grup de cavallers que l'acompanyaven, a marxar per aquest motiu. L'acompanyaven Guillem de Boixadors, Berenguer de Rajadell, Jaume de Miravet, Guillem d'Alentorn, Diego Ximenis de Moneba, Pero López de Biel, Pero Ximenis de Sanpedro, García Ruiz de Xacel i Martín López de Ricla i els seus germans. A més de l'autorització per a sortir, el rei els concedí una moratòria de deutes a jueus per un any²³.

És possible que llavors ja l'acompanyés la seva muller, Beatriu Pere. Es conserva una carta de Beatriu a la reina Blanca, del primer de maig, en la qual li comunicava la seva arribada a Portugal, on havien estat molt ben acollits i molt honorats. Encomanava a la reina el seu fill, que pel que es veu no havia acompanyat els pares, potser perquè era massa petit i els pares tenien por que no suportaria bé un viatge tan llarg²⁴. La carta no té any, però podem suposar que era del 1306, si tenim en compte que l'autorització reial per a marxar era de la darrereria de setembre de 1305.

De les activitats de Ramon de Cardona a la cort portuguesa, no en tenim gaires notícies. Sabem que fou alferes de l'infant Alfons i potser per això els historiadors portuguesos creuen que donà suport a l'infant en la pugna que sostingué amb el pare més endavant; però almenys al començament fou molt apreciat pels reis, que li confiaren nombroses ambaixades.

A la darrereria de l'any 1306, portà a terme una ambaixada a la cort papal. Segons les informacions subministrades per l'ambaixador de Jaume II a la cort pontifícia, Joan Borgunyó, hi havia arribat "cum satis pulcra comitiva sociorum et domicellorum" i, segons alguns, hi anava pels afers del rei de Portugal, mentre que altres deien que hi havia anat per afers propis; però malgrat el regal d'un bell cavall donat al cardenal Ramon de Got, no havia aconseguit audiència amb el papa i se n'havia anat a Bordeus per Nadal; també havia anat a visitar el comte de Foix, que, com sabem, era el seu parent, tot esperant que el cardenal li resoldria els afers durant la seva absència. Més tard, el mateix Joan

²³ ACA, C, reg. 137, f. 6 v. (1305, setembre, 29).

²⁴ ACA, C, cr. Jaume II, caixa 93, núm. 11.376.

Borgunyó informà Jaume II que es deia que Ramon de Cardona se n'havia anat a Anglaterra²⁵.

L'any 1308, Ramon de Cardona portà a terme diverses ambaixades a la cort de Jaume II i a Castella. L'ambaixada prop de Jaume II tenia com a objectiu concertar el matrimoni d'un fill bastard del rei Dionís, Pedro Alfonso, després comte de Barcelos, amb María Ximénez Cornell, dama de la reina Blanca, muller de Jaume II²⁶. La visita a la cort catalana resultà ben profitosa per a Ramon de Cardona, ja que el monarca li concedí a fur d'Aragó quatre cavalleries sobre les rendes reials de Ribagorça, bé que aquesta donació no podia gravar les rendes de la vegueria, sobrevegueria o merinat, ni les peites i serveis extraordinaris, que el rei retenia, ni tampoc les rendes de la terra del noble Felip de Saluzzo. El rei li concedí encara la vila de Salvatierra (Salvatierra de Esca) per dues cavalleries més, amb la qual cosa sumava sis cavalleries, que abans havien pertangut al difunt Gombau d'Entença i per les quals havia de servir el rei amb sis cavalls armats quan fos convocat. Sembla, però, que Ramon de Cardona tingué algunes dificultats en l'usdefruit d'aquesta donació, en part perquè Pere Ferrandis, senyor d'Íxer, ocupava Salvatierra i en part perquè alguns llocs, com Muntanyana i Areny, es negaven a pagar les rendes al seu col·lector, al·legant que no eren de la Ribagorça, comarca mencionada a la donació, sinó del Pallars. El rei hagué d'intervenir en la discussió per aclarir que tant si eren de la Ribagorça com si eren del Pallars havien de pagar les rendes, si abans les havien pagades a Gombau d'Entença, que era el referent més vàlid per a la identificació de les rendes donades²⁷.

L'absència de Ramon de Cardona resultava contradictòria amb la possessió de cavalleries, que exigien el servei militar. A la primera ocasió en què Ramon de Cardona fou convocat per incorporar-se a l'exèrcit reial, que fou per a la croada contra Almeria de 1309, hi envià cavallers del seu grup o seguici; el rei l'excusà en aquesta ocasió del servei personal i no volgué fer-lo venir a Catalunya expressament per atendre la convocatòria; però l'any 1312, atès que Ramon de Cardona

²⁵ ACA, C, cr. Jaume II, núm. 10.305 i apèndix general, 86, publicades totes dues per V. Salavert, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón, 1297-1314*, II. Documentos, Madrid, 1956, docs. 186 i 201.

²⁶ H. David, *A família Cardona*, pp. 274-275.

²⁷ ACA, C, reg. 314, f. 94 r.-v. (1309, maig, 28. Barcelona, i 1310, agost, 6. Terol).

continuava absent, el rei decidí que tornés Salvatierra a Pere Ferrandis d'Íxer i que aquest tingués el lloc fins que Ramon de Cardona no tornés i pogués servir les cavalleries. Llavors el monarca hauria de compensar Pere Ferrandis d'Íxer²⁸.

Probablement aquesta solució fou pactada entre el rei i Ramon de Cardona durant una nova visita d'aquest noble a la cort de Jaume II. Durant l'any 1312 el rei li encomanà una missió diplomàtica important, la d'arbitrar en nom seu una solució al litigi per la delimitació fronterera entre Portugal i Castella. Potser per aquesta qüestió Ramon de Cardona tornà a la cort de Jaume II pel gener-febrer de 1312. En aquestes converses, Ramon de Cardona havia tractat amb Jaume II de la possibilitat de casar una de les seves filles amb algun membre de la casa reial portuguesa, probablement la infanta Violant. S'havia acordat que, quan arribés el bon temps i els reis portuguesos la demanessin, la infanta seria enviada a Portugal. La notícia que Jaume II consentia en aquest matrimoni causà tanta satisfacció a la cort portuguesa que la reina i el rei enviaren un missatger perquè busqués Ramon de Cardona, en el seu camí de retorn cap a Portugal, per demanar-li que tornés a la cort de Jaume II per tal de cloure el tracte i preparar el viatge de la infanta cap a Portugal per l'abril o pel maig, que els semblava bon temps per a la sortida. El correu aconseguí Ramon de Cardona a tres llegües de Medina del Campo i el nostre noble s'afanyà, el 20 de febrer, a escriure una carta a Jaume II per exposar-li el desig dels reis portuguesos de rebre tot seguit la infanta i la notícia que la reina trametia el seu dispenser major, un metge físic i tot el que caldria per a portar la infanta amb l'honor degut. Ramon de Cardona anunciava a Jaume II que tornava a Barcelona amb jornades curtes, perquè tenia les bèsties molt cansades pel llarg camí que havia fet, i demanava que la infanta es dirigís a aquesta ciutat. Mentre ell hi arribava, envià al rei un dels seus cavallers, Martín Ximenes, per tal de parlar de tots aquests afers²⁹. Però el viatge de la infanta no es podia preparar amb les presses que pretenia Ramon de Cardona i, mentre ho disposaven tot, la nova de la mort sobtada de Ferran IV de Castella, el mes de setembre,

²⁸ACA, C, reg. 314, f. 94 v. (1310, agost, 8. Lleida i 1312, octubre, 24. Saragossa).

²⁹ACA, C, cr. Jaume II, caixa 88, núm. 10.744; la carta, del 20 de febrer no té any. La datem per la referència de Zurita a aquest projecte de casament. El rei Dionís escriví també al rei Jaume II sobre aquest casament el 28 de març: *ibidem*, caixa 91, núm. 11.084. Cf. també H. David, *A família Cardona*, p. 275.

obligà a aturar els aparellaments; Jaume II justificà més endavant la seva decisió pel temor que la mort del rei provocaria una gran inestabilitat a Castella, un "grant bolliçio", segons les seves paraules, i que seria una temeritat fer viatjar la infanta per un regne en guerra de faccions, exposant-la a tota mena de perills³⁰. Aquest projecte de casament per a la infanta Violant fou finalment abandonat per Jaume II³¹.

La mort del rei de Castella Ferran IV obligà Jaume II i Dionís a mantenir contactes, ja que ambdós estaven interessats en una minoria estable al regne veí: el rei de Portugal perquè la reina vídua, Constança, era filla seva i el rei Jaume II, perquè tenia una filla casada amb l'infant Pere, germà del rei difunt, que aspirava a la tutoria del rei Alfons XI³². Sabem que pel febrer de 1313 havia arribat a Portugal un missatger de Jaume II, Miguel Pérez de Arbe, el qual havia de tractar amb don Dionís de la tutoria del rei de Castella, que Jaume II volia que fos per a l'infant Pere; li havia de proposar de fer un front comú a la cort papal per a resoldre de manera favorable als interessos d'ambdós monarques la reorganització del patrimoni dels ordes militars, després de la desaparició de l'orde del Temple, i li havia de demanar ajuda per a l'expedició a Sardenya, de la qual ja començava a parlar llavors³³. A més, havia demanat un comtat per a Ramon de Cardona. A aquesta darrera petició, el rei Dionís respongué que ja havia atorgat moltes mercès a Ramon de Cardona en consideració seva³⁴.

Com veiem, entre els missatges que anaven i venien de la cort portuguesa a la de Jaume II, molts portaven notícies de o per a Ramon de Cardona. Pel febrer de 1315, un correu del rei de Portugal, Pero Barrionovo, era a la cort catalana i tornà a Portugal amb cartes per al rei, la reina, Ramon de Cardona i la seva muller Beatriu; sembla que

³⁰ M. Garcia Fernández, *Don Dionís de Portugal y la minoría de Alfonso XI de Castilla (1312-1325)*, "Revista da Faculdade de Letras", II série, IX (Porto 1992), doc. 3, p. 45.

³¹ J. Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, 3, pp. 331-332.

³² M. Garcia Fernández, *Don Dionís de Portugal y la minoría de Alfonso XI de Castilla (1312-1325)*, pp. 27-31.

³³ M. Garcia Fernández, *Don Dionís de Portugal y la minoría de Alfonso XI de Castilla (1312-1325)*, doc. 3.

³⁴ ACA, C, cr. Jaume II, caixa 89, núm. 10.825 ([1313], febrer, 28) i caixa 93, núm. 11.369 ([1313], maig, 1). Sobre la qüestió de la intervenció de Jaume II en l'afer de la tutoria del rei de Castella, cf. J. Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, 2, pp. 775-776 i M. Garcia Fernández, *Don Dionís de Portugal y la minoría de Alfonso XI de Castilla (1312-1325)*, pp. 25-51.

havia estat retingut més temps del que era normal per Jaume II, que esperava notícies del seu germà, el rei Frederic, i les volia comunicar al seu cunyat i a la seva germana. La notícia era que el rei Robert, que havia estat assetjant Trapani amb la seva flota i un gran exèrcit, s'havia retirat després d'haver signat una treva per un any amb el rei Frederic³⁵.

La invitació de l'infant Pere de Castella i la ruptura amb el rei Dionís de Portugal

Després de deu anys de servei a la cort portuguesa, la situació de Ramon de Cardona canvià radicalment aquell mateix any 1315. L'infant Pere de Castella volia portar a terme una nova ofensiva contra el regne de Granada i demanà a Ramon de Cardona que l'acompanyés a la frontera. El noble català accedí a la petició de l'infant, en part perquè devia tenir ganes d'una mica d'acció, després de tants anys d'activitats polítiques i diplomàtiques, i en part perquè tenia alguns béns a Castella, per donació del rei o de l'infant Pere, cosa que en certa manera l'obligava a prestar servei, si li ho demanaven. Comunicà la seva decisió al rei de Portugal, el qual s'ho prengué com una traïció i li féu prendre els béns que li havia concedit anteriorment. La reacció del rei portuguès s'explica en part per les dissensions que hi havia hagut a Castella els anys anteriors, per raó de la tutoria d'Alfons XI, que havien situat en bàndols oposats l'infant Pere i el rei de Portugal, que donava suport a l'infant Joan, dissensions que havien menat el rei don Dionís a atacar els senyories de l'infant Pere fronterers amb Portugal, a Galícia i Extremadura, l'any 1313³⁶. Malgrat la reconciliació formal entre el rei i l'infant més tard, don Dionís no devia haver oblidat la seva animadversió cap a l'infant Pere i per aquesta causa degué veure amb mals ulls que el noble català, que ell havia omplert d'honors, volgués deixar el seu servei per anar a combatre al costat de l'infant de Castella. Potser també hi influí el fet que Ramon de Cardona fos persona pròxima a l'infant Alfons, enfrontat al seu pare, el rei Dionís, i amic d'un dels nobles portuguesos exiliats a Castella, el comte Martim

³⁵ ACA, C, reg. 242, f. 87 r.-v. (1315, febrer, 9).

³⁶ J. Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, 2, p. 776.

Gil³⁷. Si el monarca portuguès tenia altres motius per al trencament amb Ramon de Cardona no els coneixem.

La situació de Ramon de Cardona esdevingué llavors molt incòmoda i per això l'infant Pere de Castella i la seva esposa, la infanta Maria, li demanaren d'anar tot seguit prop d'ells. Ramon de Cardona exposà el que havia esdevingut al rei Jaume II i li anuncià que aniria prop de l'infant Pere per saber què li ofería i que després tornaria a la cort catalana, ja que no volia establir-se enlloc sense el seu consentiment. A la carta de resposta, del 20 de setembre de 1315, Jaume II aprovà la decisió de Ramon de Cardona d'anar prop de l'infant Pere i li donà el consentiment per tornar prop seu, si volia. A més, escriví a la reina de Castella, a l'infant Pere i a la seva muller i a l'infant Joan per demanar-los que el tractessin bé³⁸.

Malgrat tot, el rei intentà encara reconciliar Ramon de Cardona amb el rei de Portugal. A la darrera d'octubre de 1315, envià novament Miguel Pérez de Arbe a Portugal amb credencials per al rei i la reina de Portugal, per al primogènit, l'infant Alfons, i la seva muller, la infanta Beatriu, i per al bisbe de Viseu. Un dels temes principals del memorial confiat a l'ambaixador era el de la situació de Ramon de Cardona. Jaume II demanava al rei portuguès per què havia retirat el seu favor a Ramon de Cardona i li havia fet prendre la terra que li havia donat. Si tenia culpa, el faria tornar prop seu i, si no en tenia, li demanava que el readmetés al seu servei i li tornés la terra, en consideració a ell, el rei Jaume, que l'havia criat a la seva casa i estava obligat a fer-li bé³⁹. No sabem quina era la terra que el rei Dionís li havia pres. Sembla que li havia donat, vers el 1307, el lloc de Mourao, a la frontera amb Castella, però aquest lloc fou venut per 11.000 lliures cap al 1317 per a pagar un deute de 5.500 lliures de Ramon de Cardona envers un jueu. Tenia també terres al lloc de Paiva, segons els historiadors portuguesos per herència de la seva àvia⁴⁰, o potser més

³⁷ H. David, *La família Cardona*, p. 274.

³⁸ ACA, C, reg. 242, ff. 240 v.-241 r. (1315, setembre, 20).

³⁹ ACA, C, reg. 242, ff. 258 v.-259 r. (1315, octubre, 24).

⁴⁰ H. David, *La família Cardona*, pp. 275-276. Sobre les complicades vicissituds de Mourao i altres llocs fronterers entre Portugal i Castella cf. F. Pérez Embid, *La frontera entre los reinos de Sevilla y Portugal*, Sevilla, 1975, p. 73, i C. de Ayala Martínez, *Alfonso X, el Algarve y Andalucía: el destino de Serpa, Moura y Mourao*, Actas del II Congreso de Historia de Andalucía (Córdoba, 1991), Historia Medieval, I, Córdoba,

aviat de l'àvia de Beatriu, podríem dir nosaltres. Els llocs presos devien ésser, doncs, uns altres.

Jaume II fracassà en l'intent de reconciliar-lo amb el rei Dionís i Ramon de Cardona passà a Castella, bé que la seva família romangué de moment a Portugal. La seva muller Beatriu hi morí l'any 1316, tal com ja hem dit.

Al servei de Castella

Des de la primeria de l'any 1317, l'infant Pere de Castella començà a confiar tasques de responsabilitat a Ramon de Cardona. L'envià, amb el bisbe de Còrdova, a la cort papal per tal d'obtenir ajuda per a la guerra contra Granada, que l'infant volia reobrir quan acabés la treva pactada el 1316, el 31 de març d'aquell mateix any. Durant el mes de febrer, hi ha constància de l'estada de tots dos ambaixadors a Avinyó; com a resultat d'aquestes negociacions, el papa Joan XXII concedí a l'infant Pere la dècima per tres anys i manà als arquebisbes de Toledo i de Sevilla i al mateix bisbe de Còrdova que paguessin a l'infant 150.000 florins d'or, que havien d'anar destinats als salaris de tropes i a l'armament de galeres; perquè l'armament pogués començar tot seguit el papa autoritzà el bisbe de Còrdova i Ramon de Cardona a obligar l'ajut concedit per a obtenir de 12.000 a 14.000 florins d'or necessaris per a armar sis galeres durant quatre mesos⁴¹. El 26 de març, tots dos ambaixadors passaren, en el camí de retorn, per la cort de Jaume II, per tal d'exposar-li el resultat de llurs gestions⁴².

Finalment, la guerra amb Granada començà cap a la fi de juliol o al començament d'agost. Consta que Ramon de Cardona hi participà al costat de l'infant Pere de Castella i que prengué part, concretament, en la presa del castell de Bélmez. Ramon de Cardona explicà els detalls de l'acció al rei Jaume II i aquest li respongué felicitant-lo a ell, l'infant i la seva muller, la infanta Maria, per l'èxit aconseguit. El rei

Consejería de Cultura y Medio Ambiente de la Junta de Andalucía y Obra Social y Cultural Cajasur, 1994. pp. 289-304.

⁴¹ G. Mollat, *Jean XXII (1316-1334). Lettres Communes*, I, París. Écoles Françaises d'Athènes et Rome, 1904, docs. 2.921 i 2.926.

⁴² M. T. Ferrer i Mallol, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, Barcelona, CSIC. Institució Milà i Fontanals, 1988, p. 111.

Jaume intentava des de feia temps obtenir una ajuda del papa per tal d'entrar també a la guerra contra Granada, però no es decidí perquè les condicions imposades per la Santa Seu no li convingueren. Permeté, però, que la gent de la frontera valenciana organitzés incursions contra el regne nassarita i que súbdits seus prenguessin part en la guerra al costat dels infants de Castella: algunes galeres catalanes⁴³ i persones diverses, com Pero Garcés de Castelló, alcaid de Biar, que morí en el setge de Tíscar, hi participaren⁴⁴.

Poc després de la presa de Tíscar, pel juny de 1319, una ofensiva iniciada pels infants, que els portà prop de Granada, acabà en un desastre. Segons Zurita i Giménez Soler, la set provocada per la calor de l'estiu obligà les tropes castellanes a dispersar-se per anar a buscar aigua. Les tropes granadines atacaren llavors la reraguarda, que es desordenà; l'infant Joan sofrí una apoplexia, que féu que el creguessin mort, i el rumor que corregué per l'exèrcit fou que la reraguarda havia estat vençuda i que l'infant Joan havia mort; quan les notícies arribaren a l'avantguarda, que manava l'infant Pere, hi hagué pànic. L'infant hagué de treure l'espasa per mirar d'aturar els fugitius, però la fatiga, el disgust, la calor i la set li provocaren una congestió cerebral o un atac de cor que li causà la mort. La batalla de la Vega de Granada s'acabà en una gran derrota per a l'exèrcit castellà que, desconcertat, es retirà. Zurita sostingué la teoria que els infants havien mort de set, és a dir de deshidratació, a causa d'haver cavalcat amb les pesants armadures posades en un dia de sol fort i de molta calor, sense poder disposar d'aigua suficient. Com a conseqüència d'aquesta desgràcia, la frontera quedà desprotegida i Castella sense regents⁴⁵.

Per a Ramon de Cardona significà quedar-se novament sense suport en país estranger; li calgué més tard la mediació papal per a poder

⁴³ M. T. Ferrer, *La frontera amb l'Islam*, pp. 113-116.

⁴⁴ Tant l'infant Pere com el mateix Ramon de Cardona havien escrit al rei Jaume II per demanar-li que confiés l'alcaidia a un veí de Múrcia, Berenguer de Masdovelles, cosa a la qual no accedí el rei perquè digué que ja l'havia confiada a un cavaller: ACA, C, reg. 245, ff. 137 v.-138 r. (1319, juny, 12).

⁴⁵ J. Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, 3, pp. 129-130; A. Giménez Soler, *La expedición a Granada de los infantes don Juan y don Pedro en 1319*, "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos", XI (1904), pp. 353-360 i XII (1905), pp. 24-36; Cf. l'enquadrament general a M. A. Ladero. *Granada. Historia de un país islámico (1232-1571)*, tercera ed. revisada, Madrid, 1989; per a les repercussions a la frontera valenciana cf. M. T. Ferrer, *La frontera amb l'Islam*, pp. 116-117.

recuperar les rendes dels llocs i els diners que li havien estat concedits a Castella tant pel rei Ferran com per l'infant Pere⁴⁶.

Retorn a Catalunya

Davant d'aquesta situació, tornà el mateix estiu de 1319 a Catalunya. El retorn de Ramon de Cardona a Catalunya es produí en un moment en què el llinatge dels Cardona, amb el suport del comte Malgaulí d'Empúries, s'enfrontava a l'infant Alfons, comte d'Urgell, pel senyoriu d'alguns llocs del comtat d'Urgell, que els Cardona pretenien que els pertanyien. Dins d'aquest context, pel març de 1319, el rei manà emparar les quatre cavalleries que Ramon de Cardona posseïa sobre les rendes de la Ribagorça, al·legant que no era decent que tingués cavalleries si no les podia servir, ja que era absent en un altre regne⁴⁷; el fet no era nou, perquè ja feia anys que durava, però el monarca l'activava només perquè volia castigar el llinatge dels Cardona. No té res d'estrany, doncs, que quan Ramon de Cardona arribà a les seves terres s'incorporés a les hostilitats al costat dels seus familiars, fins que el 15 d'agost de 1319 l'infant Joan, elegit poc després arquebisbe de Toledo, els imposà una treva; com que no volien respectar-la, el rei els amenaçà de procedir contra ells segons els Usatges de Catalunya. Pel que fa a Ramon de Cardona, Jaume II consultà al justícia d'Aragó si segons fur i costum d'Aragó ell podia emparar les cavalleries concedides a Ramon de Cardona, disposar de les rendes, tal com ho havia fet, i atorgar-les a altre basant-se en el fet que havia estat absent de la terra al servei d'altres senyors⁴⁸. Sembla que el justícia respongué que, si Ramon de Cardona havia marxat a servir un altre senyor sense el seu consentiment, li podia emparar les cavalleries que li hagués concedit, ja que no el podria servir quan ell el reclamés⁴⁹. La veritat és que Ramon de Cardona havia demanat sempre fins llavors el consentiment del rei, tant quan havia entrat al servei del rei de Portugal com quan passà al de l'infant Pere de Castella; sembla,

⁴⁶ G. Mollat, *Jean XXII (1316-1334). Lettres Communes*, docs. 11.523, 12.667, 12.668 i 12.697 (1320, maig, 27, novembre, 27 i desembre, 4).

⁴⁷ ACA, C, reg. 314, f. 94 v. (1319, març, 5. Barcelona).

⁴⁸ ACA, C, reg. 314, ff. 94 v.-95 r. (1319, novembre, 2. Tarragona).

⁴⁹ J. Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. 3, p. 116.

per contra, que marxà sense tants compliments cap al nou exili italià, que emprengué segurament aquell mateix any 1319. De fet els nobles catalans i aragonesos, per antic costum, podien posar-se al servei d'altres senyors sense consentiment del senyor natural, mentre no se li enfrontessin en guerra o ataquessin els seus aliats, però la manca de consentiment reial sí que podia tenir algunes conseqüències desagradables, com la que havia apuntat el justícia d'Aragó.

Al servei dels güelfs a Itàlia

Fou en aquest moment de males relacions amb Jaume II que li arribà a Ramon de Cardona l'oferta per a servir a l'exèrcit del rei Robert d'Anjou. Aquest monarca ja devia conèixer Ramon de Cardona, una persona d'alt llinatge, emparentat amb la seva primera muller, com a marit de Beatriu, filla natural de Pere el Gran, i també amb la segona, ja que l'àvia materna de Sança de Mallorca era, com ja hem dit, Brunissenda de Cardona. A més, Ramon de Cardona era un home amb una gran experiència militar i diplomàtica en diversos països i, per tant, degué semblar al rei Robert la persona adequada per a defensar els seus interessos i els dels güelfs al nord d'Itàlia, en un moment en què els gibel·lins mostraven una gran capacitat expansiva, gràcies sobretot als dots polítics i militars de Castruccio Castracani, senyor de Lucca.

A l'estiu del 1320 els gibel·lins havien guanyat terreny a Itàlia en dos fronts diferents. D'una banda, Castruccio Castracani havia avançat per territori florentí, havia ocupat alguns llocs, n'havia devastat d'altres i havia arribat a 30 Km de Florència sense que els florentins es moguessin. Després s'havia dirigit cap a Gènova per tal de donar suport als exiliats gibel·lins que s'havien fet forts a la Riviera di Levante i que l'havien nomenat vicari general per sis mesos.

Els exiliats gibel·lins havien demanat també ajuda a Frederic de Sicília, que els envià una flota de 42 galeres i naus de transport. Els mateixos gibel·lins genovesos armaren 22 naus i posaren tot aquest imponent estol sota la capitania de Corrado Doria. Els güelfs que dominaven la ciutat de Gènova havien demanat ajut al rei Robert, que havia estacionat tropes a la capital lligur i hi havia portat la seva flota que, unida amb la de la ciutat, fou posada sota el comandament del nostre Ramon de Cardona. Els gibel·lins fingiren que volien dirigir-se

contra Nàpols i obligaren la flota napolitano-genovesa a deixar la defensa de Gènova per acudir a protegir Nàpols, on topà amb dificultats per a perseguir la flota gibel·lina perquè la marineria volgué desembarcar i es revoltà. Mentre, la flota sículo-genovesa havia girat altra vegada cap a Gènova i, havent-se desempallegat de la flota napolitano-genovesa, tingué les mans lliures per a bloquejar Gènova; una part de la marineria desembarcà per atacar els suburbis, mentre que la resta de gibel·lins genovesos i les tropes de Castruccio estrenyien el setge a la ciutat. Florència envià socors a la ciutat assetjada, que estigué a punt de perdre's, però finalment les tropes del rei Robert aconseguiren rebutjar els escamots de la flota siciliana, que es retirà, mentre que l'exèrcit gibel·lí de terra es replegava també cap a Savona.

El següent escenari de combat de Ramon de Cardona a Itàlia fou la Lombardia, on la lliga güelfa s'enfrontava amb els Visconti, fidels representants de l'Imperi al nord d'Itàlia. L'any 1320 els güelfs, capitanejats per Felip de Valois, havien fracassat davant dels Visconti i dels seus aliats gibel·lins. L'any 1321, el rei Robert intentà aconseguir millors resultats confiant el comandament de l'exèrcit güelf a Lombardia a Ramon de Cardona. Aquest exèrcit era format per tropes diverses: 1.200 cavallers del rei Robert, 360 cavallers florentins, 300 bolonyesos, 100 de Siena i contingents diversos de Brescia, Cremona i Crema. Era, doncs, un exèrcit poc cohesionat i potser era exagerat confiar la clau de l'èxit a la capitania. Els Visconti també havien rebut reforços de Pisa i de Lucca, gairebé tants com els que havia rebut Ramon de Cardona i, a més, lluitaven en el terreny que coneixien. Galeazzo Visconti aconseguí algunes victòries al llarg del 1321 sobre toscans i bolonyesos prop de Piacenza i a Cremona. El Papat predicà una croada contra els Visconti i això permeté a l'Església comptar amb la col·laboració del duc Enric d'Àustria i de les seves tropes, bé que per poc temps.

L'any 1322 no fou gaire afortunat per a les tropes de Ramon de Cardona, que foren derrotades pels Visconti prop del castell de Bassignana, al territori d'Alessandria; la derrota no fou prou important per a fer-los aixecar el setge del castell. Tingué més sort el vicari de Ramon de Cardona, Vergiù di Landa, que aconseguí expulsar els Visconti de Piacenza⁵⁰.

⁵⁰ R. Davidsohn, *Storia di Firenze*, Florència, 1960, 4, pp. 878-881; 901-903 i 935.

L'any 1323 el rei de Nàpols cedí Ramon de Cardona a l'Església, que el nomenà capità general de les seves tropes a Lombardia. L'objectiu d'aquest exèrcit, reforçat amb les milícies del rei Robert, els exiliats de Milà, cavallers alemanys que havien canviat de bàndol i contingents de Florència, Bolonya, Parma i Reggio, era prendre Milà. Ramon de Cardona inicià, doncs, el setge de la capital lombarda amb bons èxits inicials. L'exèrcit de l'Església era molt superior al dels Visconti i semblava que aconseguiria l'objectiu; ja havia entrat dins els suburbis de Milà i hom podia pensar que aviat cauria la ciutat. Però els Visconti demanaren ajut a Cangrande della Scala i a Passerino, que li enviaren 400 cavallers, i a Castruccio Castracani, que hi anà personalment amb un contingent notable. La relació de forces canvià llavors i també canvià l'adscripció dels mercenaris alemanys, que consideraren que el bàndol gibel·lí tenia llavors més possibilitats de guanyar i demanaren d'ésser-hi readmesos. Els cavallers alemanys eren 500 i, per tant, el canvi de bàndol contribuí notablement a alterar aquella relació de forces tan favorable inicialment al bàndol güelf. Aquesta qüestió, i les malalties que començaren a aparèixer entre els assetjants amb la calor de l'estiu, debilità molt la moral de l'exèrcit de l'Església. Potser Ramon de Cardona recordà el desgraciat episodi de l'expedició dels infants de Castella a Granada i la set mortal que causà més dany a l'exèrcit castellà que les mateixes tropes nassarites. El cas és que Ramon de Cardona decidí retirar-se cap a Monza, però allà el seguí Castruccio Castracani, que tingué l'exèrcit pontifici assetjat en aquesta ciutat durant vuit setmanes.

L'any 1324 començà amb una derrota de Ramon de Cardona i d'una part de l'exèrcit pontifici al pont sobre l'Ada, prop del castell de Vaprio, el 29 de febrer. Tingué 800 baixes i a més el comte de Flandes i el mateix Ramon de Cardona hi caigueren presoners. El comte de Flandes pagà el seu rescat, mentre que Ramon de Cardona aconseguí de fugir pel novembre del mateix any⁵¹.

Un cop lliure, Ramon de Cardona marxà a la cort pontificia, potser per justificar la seva actuació. Mentrestant, Florència s'havia interessat per contractar els seus serveis i el papa afavorí també el seu nomenament com a cap de les tropes florentines. El seu parentiu amb la família reial catalana i tot el seu currículum de serveis a Portugal, a

⁵¹ *Ibidem*, pp. 942-944 i 977-978.

Castella en la croada contra Granada etc. li atorgaven el crèdit necessari, encara que la seva capitania a Itàlia no hagués tingut gaire èxit. Abans de retornar a Itàlia reuní alguns contingents de cavallers: cent cavallers borgonyons i cent trenta de catalans. L'acompanyaren també el seu fill Guillemó, segurament el que no havia pogut acompanyar la família a Portugal el 1305 perquè era massa petit, i un nebot, no sabem quin. Segurament en aquesta empresa hi esmerçà diners propis. Sabem que entre 1323 i 1324 intentà cobrar els deutes que Jaume II tenia envers ell: 2.500 sous per un cavall i 4.000 sous que el rei li havia promès el 1317 per a ajudar-lo en les despeses de la seva ambaixada prop del papa, a la qual ja ens hem referit, malgrat que hi anava com a ambaixador de Castella⁵².

Amb el contingent que havia reunit, Ramon de Cardona es dirigí per mar a Talamone. Fou rebut amb grans honors a Siena i marxà seguidament a Florència, que acabava de sofrir una derrota a Pistoia, presa pels gibel·lins. Dos dies després de jurar el càrrec, Ramon de Cardona ja hagué de posar el seu nou exèrcit en marxa, sense haver tingut temps de conjuntar les tropes, tasca d'allò més difícil amb gent de llengües i procedències tan diverses.

La primera acció fou contra Artimino, prop de Pistoia, presa després de quinze dies de setge. Després, l'exèrcit es dirigí cap a Prato i pel juny atacà Pistoia. Castruccio Castracani només hi tenia 700 cavallers i peons de Lucca. No sortí de la ciutat i deixà que les tropes enemigues saquegessin els voltants. Però l'objectiu real de Ramon de Cardona era Lucchesia i després la mateixa Lucca. Quan Castruccio se n'adonà, deixà una guàrdia a Pistoia i anà a fortificar-se a Val di Nievole, sobre Altopascio, per tal de tallar-li el camí. Mentre esperava reforços, que li anaren arribant, va deixar que l'exèrcit de Ramon de Cardona prengués Cappiano i Montefalcone. Seguidament, Ramon de Cardona començà a assetjar Altopascio; féu minar la fortalesa, per tal de fer caure els murs i llançava immundícies i cadàvers putrefactes dins la ciutat per mitjà de les màquines de guerra; finalment, la ciutat es rendí el 25 d'agost. Mentrestant l'exèrcit de Ramon de Cardona s'havia anat afeblint. El campament havia estat situat en un lloc insalubre i la pesta havia delmat les tropes; alguns francesos havien

⁵² ACA, C, reg. 302, f. 36 r. (1323, març, 20. Barcelona) i f. 127 r.-v. (1324, març, 10. Barcelona). D'aquesta darrera quantitat, Ramon de Cardona només n'havia cobrat 300 sous.

preparat una traïció, descoberta a temps, i molts cavallers havien obtingut autorització, mentre durava el setge, per a anar a casa, contra pagament d'una quantitat de diners. Després de l'ocupació de la plaça es discutí què era més prudent, si permetre que les tropes es refresquessin abans d'escometre noves empreses o bé avançar cap a Lucca. Finalment, Ramon de Cardona s'inclinà per la continuació de l'ofensiva; hom diu que potser influí en aquesta decisió la possibilitat d'ésser nomenat senyor de Lucca, un cop presa la ciutat.

L'exèrcit florentí avançà cap a Lucca i s'aturà al pantà de Sesto, però aviat s'adonà que el lloc era insalubre i buscà un emplaçament millor entre Montechiari i Porcari. Llavors Castruccio atacà, aprofitant l'ocasió que l'exèrcit florentí s'havia dividit, i derrotà part de l'exèrcit. Ramon de Cardona convocà un consell de guerra, que decidí que calia venjar la derrota soferta. Però llavors l'exèrcit que comandava s'havia debilitat, mentre que el de Castruccio s'havia enfortit, malgrat que també havia estat castigat per la pesta. La superioritat numèrica inicial de l'exèrcit florentí ja no existia i en aquestes condicions poc favorables afrontà una batalla campal a Altopascio, on el seu exèrcit fou derrotat. Les fonts contemporànies coincideixen a assenyalar que ell es baté coratjosament, però no n'hi hagué prou; resultà ferit i caigué presoner ell mateix, el seu fill Guillemó, dos nebots i molts més cavallers. Fou portat a Lucca i aquí visqué en gran indigència tres anys. Els reis de Nàpols li hagueren de trametre robes i pells per a ell i el seu fill, ja que passaven fred.

Finalment, l'any 1328, l'emperador Lluís el Bavarès, a requesta del rei Alfons el Benigne, alliberà Ramon de Cardona i el seu fill, però es féu assegurar 4.000 florins d'or per la seva persona, bé que després li donà el comandament de cent cavallers al seu sou⁵³. Tan bon punt l'emperador hagué marxat d'Itàlia, Ramon de Cardona inicià el viatge de retorn a Catalunya, passant prèviament per Sardenya, on era pel maig de 1329⁵⁴.

⁵³ *Ibidem*, pp. 1002-1017 i 1165.

⁵⁴ J. F. Cabestany i Fort, *Alfonso el Benigno y el gobierno catalano-aragonés en la isla de Cerdeña (1327-1336)*, tesi doctoral inèdita, doc. 44.

Governador de Sardenya

Potser la visita a l'illa, de retorn de la seva captivitat, li suggerí l'idea de demanar el càrrec de governador de Sardenya quan arribà a Catalunya. Justament llavors el govern de Bernat de Boixadors havia estat sotmès a inspecció pels reformadors enviats pel rei Alfons el Benigne a Sardenya i fou rellevat del càrrec pel gener de 1330.

Ramon de Cardona fou nomenat per substituir-lo el 14 d'abril de 1330, però també ell hagué d'afrontar un període difícil. Pogué comptar amb l'amistat dels Arborea, però els senyors d'origen genovès, especialment els Doria, conspiraven constantment.

Segons Joan Cabestany, que realitzà un estudi aprofundit d'aquest període del domini català a Sardenya, malauradament inèdit encara, Ramon de Cardona trigà un quant temps a traslladar-se a l'illa. No hi ha notícies certes de la seva presència a Sardenya fins el mes de novembre de 1330⁵⁵.

Un cop hagué arribat i després de prendre contacte amb el jutge d'Arborea i altres personalitats per tal d'intercanviar impressions sobre la situació a l'illa, havia iniciat un viatge d'inspecció per la Gallura, per castigar els inculpats de l'assassinat d'un oficial reial, Miguel Martínez de Puyo. La reacció del governador fou especialment dura. Com que la investigació pertinent determinà que tots els habitants d'Ariagono, a la Gallura, eren culpables del fet, homes i dones foren ajusticiats i el lloc, compost de vint cases, incendiàt. El càstig tenia més de represàlia indiscriminada que d'execució de justícia, però sembla que el governador i les altres autoritats estimaren que calia fer un escarment exemplar⁵⁶.

Després, el governador visità Sàsser, on pogué comprovar personalment el fracàs de l'intent de repoblació de la vila. Aquest fou un dels grans problemes del seu mandat. La població originària havia estat expulsada de la vila l'any 1328 i havia estat repoblada per catalans. Però molts dels nousvinguts se n'havien tornat a Catalunya, potser espantats per la inseguretat i pels atacs dels partidaris dels

⁵⁵ J. F. Cabestany i Fort, *Alfonso el Benigno y el gobierno catalano-aragonés en la isla de Cerdeña (1327-1336)*, p. 237-238; 284.

⁵⁶ *Ibidem*, doc. 59.

Doria. Sembla que l'any 1333 la vila era gairebé deshabitada⁵⁷. La despoblació accentuava el perill de perdre aquesta posició i era ben clar que, si l'enemic s'hi feia fort, el domini català al nord de l'illa hauria esdevingut impossible. A causa del fracàs de la repoblació catalana, el rei Alfons manà que hi fos readmesa la població sarda no inculpada directament d'insurrecció⁵⁸. Potser per aquesta causa sembla que, durant l'any 1332, hi hagué moviments sediciosos a Sàsser; els genovesos nomenaren un podestà per a Sàsser i els habitants de Sàsser havien rebut ambaixadors de Gènova que els havien demanat de donar-se al comú. Es deia també que a Gènova i a Savona s'anava preparant una flota per tornar a prendre Sàsser. Ramon de Cardona hagué d'afrontar aquests problemes i consta que, almenys el 1332 i el 1334, hi havia anat personalment⁵⁹. El 1334 hi hagué una nova temptativa d'organitzar la vila. Ramon de Cardona considerà que les facultats que el rei havia donat als consellers de Sàsser per aprovar els estatuts que volguessin eren excessives, perquè n'havien aprovat alguns que eren contra dret i ell havia impedit que fossin publicats fins que el rei no hagués aclarit el privilegi concedit. El governador aconsellava d'afegir-hi que, abans que el veguer no els fes cridar, calia examinar si s'ajustaven a dret⁶⁰.

Si la situació a Sàsser fou tan crítica durant aquests anys fou perquè la família genovesa dels Doria es trobava pràcticament revoltada contra el domini català en els seus feus al nord de l'illa, especialment a l'Alguer. Realitzaven expedicions de saqueig contra Sàsser i un d'ells, Nicoloso Doria, intentà bastir, sense autorització reial, una fortalesa al lloc dit Castro, des d'on haurien amenaçat les comunicacions entre Sàsser, el jutjat d'Arborea i Càller. Després d'una primera advertència, de la qual Nicoloso no féu cas, Ramon de Cardona sortí de Càller, l'any 1334, per anar a enderrocar l'obra construïda. Davant de la

⁵⁷ J. Day, *L'economia della Sardegna catalana, a I Catalani in Sardegna*, Consiglio Regionale della Sardegna-Generalitat de Catalunya, 1984, p. 18.

⁵⁸ Cf. J. F. Cabestany, *Alfonso el Benigno y Cerdeña*, pp. 269-276

⁵⁹ M. Scarlata, *Carte reali diplomatiche*, pp. 374-375 i F.C. Casula, *Carte reali diplomatiche di Alfonso III il Benigno, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Pàdua, Cedam, 1970, docs. 185, 475, 220, 259 i 275 i J. F. Cabestany, *Alfonso el Benigno y Cerdeña*, p. 336.

⁶⁰ ACA, C, cr Jaume II, caixa 99, núm. 12.313 ([1334], agost, 16. Sàsser). He datat la carta aquest any perquè n'hi ha una altra de datada pocs dies després a Sàsser: F. C. Casula, *Carte reali diplomatiche*, doc. 275.

decisió del governador, Nicoloso negocià amb ell mitjançant el jutge d'Arborea i, finalment, consentí a enderrocar ell personalment l'obra feta. Ramon de Cardona acceptà aquest tracte per tal d'evitar morts⁶¹.

Si aquesta vegada no hi hagué ocasió d'enfrontaments armats, n'hi hagué el mateix any 1334 al bastió de Sorres i després al peu de les muralles de l'Alguer i de Sàsser entre les tropes de Branca Doria i les tropes catalanes i d'Arborea comandades per Bernat de Senesterra i Hug II⁶². Els atacs dels Doria durant l'any 1335 provocaren una situació molt delicada a l'illa, ja que les contínues pèrdues de cavalls i homes no pogueren ésser compensades amb els reforços enviats pel rei Alfons el Benigne perquè caigueren en mans de Sologrus de Nigro, el 1334, com ho comentem més endavant. Les galeres que guardaven Sardenya foren preses també pels genovesos, de manera que Ramon de Cardona no hauria pogut impedir ni el desembarcament dels genovesos ni tampoc no hauria pogut resistir un atac potent per terra. A més, hi hagué un intent de traïció de la guarnició del castell de Quirra, a la costa oriental, per tal de lliurar-lo a l'enemic. El castell fou conservat, però caigueren els de Terranova i Vilapetres, presos pels Doria, que travessaren la Gallura per atacar-los. Zurita afirmà que en aquells moments l'illa estigué a punt de perdre's⁶³.

L'altre gran problema del mandat de Ramon de Cardona fou el de la guerra amb Gènova, assumida al començament només per les ciutats de Barcelona i de Mallorca. La guerra havia estat provocada per les expedicions navals genoveses contra Sardenya i, en general, pels constants atacs corsaris. L'any 1330 la flota d'Aitone Doria havia bloquejat Càller durant tot l'estiu i la resposta catalana fou una flota que atacà la costa genovesa durant l'any 1331. Durant aquest any les aigües de Sardenya estigueren tranquil·les, a causa de la presència de la flota catalana més al nord; durant bona part de l'any 1332, la tranquil·litat continuà perquè la flota genovesa anà a atacar la costa catalana. A l'octubre d'aquest any, una flota de tretze galeres genoveses es presentà davant de Càller i atacà, però fou rebutjada⁶⁴.

⁶¹ ACA, C, cr. Jaume II, caixa 162, doc. 1754 ([1334], març, 28. Oristany). Cf. J.F. Cabestany, *Alfonso el Benigno y Cerdeña*, p. 304.

⁶² C. Casula, *La Sardenya catalano-aragonesa. Perfil històric*, Barcelona, Dalmau Ed., 1985, p. 31.

⁶³ J.F. Cabestany, *Alfonso el Benigno y Cerdeña*, pp. 374-380.

⁶⁴ J.F. Cabestany, *Alfonso el Benigno y Cerdeña*, pp. 281, 285, 304, 318 i 336.

L'absència del governador, que s'havia traslladat a Catalunya, no fou, doncs, especialment perjudicial; els seus lloctinents, Sancho Aznar de Arbe i Bernat Sespujades, que també ostentava el càrrec de vicealmirall, eren homes prou capacitats per a afrontar qualsevol contingència. Sembla que Ramon de Cardona degué tornar a Sardenya al començament de l'any 1333. El 23 de gener era a Barcelona cercant vaixell per a passar a Sardenya amb la seva comitiva. Atès que no hi havia previsió de la sortida de cap embarcació amb aquesta destinació fins al mes de març, Ramon de Cardona demanà al rei que intervingués prop dels consellers de Barcelona perquè li permetessin embarcar-se a la nau de Galceran Marquet, pagant el nòlit⁶⁵.

Durant l'any 1333 la guerra amb Gènova es reduí a operacions de cors per part de l'una banda i l'altra. Pel març, nou galeres genoveses capitanejades per Ottoboni Marini atacaren a les mars de Sardenya naus pisanes i catalanes que tornaven d'Orient carregades d'espècies. L'any 1334 s'intensificà la presència genovesa als mars sards i el resultat de la confrontació fou desastrós per als catalans. Durant el mes d'agost, deu galeres genoveses capitanejades per Sologrus de Nigro sorprengueren quatre coques i dos llenys que navegaven de conserva sota les ordres d'Huguet de Cervelló i que portaven socors a Sardenya: cavalls, vitualles i tropes que el rei havia reunit amb gran esforç. Algunes de les coques foren cremades i tot el que portaven caigué en poder dels genovesos, incloses les tropes: cavallers i peons quedaren presoners. A més, la flota genovesa bloquejà Sardenya durant una gran part d'aquell any i, malgrat que alguna embarcació podia burlar el bloqueig, el dany causat fou molt gran perquè la flota no es retirà fins a l'hivern, quan ja normalment baixava l'activitat marítima a causa del mal temps⁶⁶. L'any següent, 1335, el papa Benet XII demanà la intervenció del rei de França per obligar els contendents a acabar la guerra, que impedia la preparació d'una croada a Orient. Però la guerra continuà per la negativa dels genovesos a enviar ambaixadors. No hi hagué grans flotes ni per l'una banda ni per l'altra banda, però els vaixells armats en cors continuaren interceptant les rutes marítimes del Mediterrani occidental i causant grans danys al comerç. Sembla que durant aquest any s'establí finalment una treva, però la mort d'Alfons

⁶⁵ F. C. Casula, *Carte reali diplomatiche*, doc. 325, i F. Cabestany, *Alfonso el Benigno y Cerdeña*, pp. 302-303, 319 i 321-322.

⁶⁶ J.F. Cabestany, *Alfonso el Benigno y Cerdeña*, pp. 343-346, 356-363.

el Benigne, el mes de gener de 1336, impedí que la pau es signés tot seguit. Calgué esperar fins al setembre d'aquell any, un cop Pere el Cerimoniós hagué iniciat el seu regnat⁶⁷.

La guerra, mentrestant, havia afectat profundament l'economia de l'illa, ja que els vaixells mercants evitaven els ports sards. En conseqüència els ingressos dels drets de duana baixaren, cosa que, al seu torn, provocà dificultats en el pagament dels salaris dels oficials reials i dels soldats. Ramon de Cardona se'n queixà al rei. Es lamentà de la poca atenció que el monarca dispensava a l'illa i de la manca de resposta als problemes que hom li plantejava. Arribà, fins i tot, a dir que potser algunes persones de l'entorn del monarca, que deien que no li bastaria tot el regne, volien inculpar-lo de malversador⁶⁸.

Ramon de Cardona exercí el càrrec fins que no fou rellevat per Ramon de Ribelles, nomenat per Pere el Cerimoniós el 10 de gener de 1337, però ja des de mitjan juny de 1335 no devia tenir tota la confiança del monarca, puix que el rei hi envià com a reformador Bernat de Boixadors. Ramon de Cardona no havia aconseguit millorar la situació a Sardenya, bé que la responsabilitat no se li pogué atribuir a ell; però la realitat era que només la fidelitat del jutge d'Arborea impedí que els catalans perdessin llavors el control de l'illa⁶⁹.

Durant el temps del seu mandat, Ramon de Cardona es trobà acompanyat pel seu fill Guillemó, a qui nomenà veguer de Càller. El 1331, però, volgué participar en la croada d'Alfons el Benigne contra Granada i marxà de l'illa⁷⁰. Tal com ja he dit abans, sembla que seguidament tornà a Portugal. És probable que també acompanyés Ramon de Cardona durant la seva estada a Sardenya un altre fill, Alexandre, que havia tingut amb una dona toscana anomenada Caterina della Canoniga; aquest fill fou legitimat pel rei Alfons el Benigne el 26 d'abril de 1334⁷¹.

⁶⁷ J. Mutgé, *El Consell de Barcelona en la guerra catalano-genovesa, durante el reinado de Alfonso el Benigno* "Anuario de Estudios Medievales", 21 (1965-1966), pp. 254-256.

⁶⁸ F. C. Casula, *Carte reali diplomatiche*, doc. 466.

⁶⁹ M. Costa, *Oficials de la Corona d'Aragó a Sardenya (segle XIV). Notes biogràfiques*, "Archivio Storico Sardo", XXIX (1964), p. 325.

⁷⁰ F. C. Casula, *Carte reali diplomatiche di Alfonso il Benigno*, docs. 94, 96 i 97.

⁷¹ ACA, C, reg. 487, f. 285 r. (1334, abril, 26).

La mort i l'herència

Després de la seva sortida de Sardenya, Ramon de Cardona no trigà gaire a morir. L'òbit degué produir-se l'any 1338. Durant el mes d'octubre d'aquest any, es procedia a l'execució del seu testament, que no coneixem⁷². Sabem, però, algunes de les conseqüències de les seves últimes voluntats.

Les seves filles Beatriu, Elionor, i Elisabet reberen conjuntament les viles i els llocs que posseïa a Sardenya: Armungia i "Bastian", a la curadoria de "Caliola"; "Siferi" i Serasi, a la curadoria de Siurgos; Furtei i Villagreca, a la curadoria de Nuraminis; Taniga, Sorso, Sennori i Oruspe, a la Romangia, al terme de la ciutat de Sàsser, i tots els altres llocs que posseïa llevat de Geriti (Geridu) que, després de la mort de Ramon de Cardona, havia estat alienat per Guillem de Bellvís, ardiaca de Lleida. Ramon Cornell, el marit de Beatriu i procurador de totes tres germanes, perquè Elionor havia quedat vídua, prestà homenatge al rei per aquests feus, en nom de cadascuna, segons el costum d'Itàlia, a la capella del palau reial de València, el 24 d'octubre de 1338. Pel que fa a Elisabet, que compartia els seus drets amb la comunitat del monestir de Santa Clara de Coïmbra, el rei posà com a condició que l'abadessa i el convent alienessin els seus drets en els feus en una persona que no fos prohibida per a detenir-los, com elles, i els donà com a termini per a realitzar aquesta operació fins a la Pasqua següent, data que el 25 de març el rei concedí de prorrogar fins al mes de juny de 1339, a petició de Ramon Cornell⁷³.

Però els feus no eren solament drets, sinó que comportaven també obligacions, especialment en un lloc com Sardenya, on la guerra era gairebé la situació habitual. Aviat començaren a arribar requeriments perquè residissin als feus i els defensessin. Pel maig de 1341, per

⁷² Ja el 3 d'octubre de 1338 un tal Pere Pérez d'Uariz aconseguí el suport del rei per a fer-se pagar un llegat de 1.000 sous que li havia fet Ramon de Cardona i que els seus marmessors es negaven a abonar-li: ACA, C, reg. 598, ff. 59 v.-60 r.

⁷³ ACA, C, reg. 1009, ff. 210 v.-212 r. (1338, octubre, 24), i 275 v.-276 r. (1339, març, 25). Segons un quadern dels feus sards de vers 1338 figura com a hereu de Ramon de Cardona Guillem de Bellaís, que havia prestat homenatge per aquests feus: G. Spiga, *Feudi e feudatari nel "Regnum Sardiniae et Corsicae" fra il 1336 e il 1338*, XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (1990), Sàsser, 1995, vol. II, p. 877. Desconeixem la raó per la qual l'herència pervingué primer a Guillem de Bellaís i després a les filles.

exemple, els hereus foren convocats a presentar-se per tot el mes de juny als feus de Sardenya per defensar-los contra els pisans⁷⁴. Per una altra convocatòria de l'any 1346 sabem que els hereus solucionaren el problema de la prestació militar pel feu, que no devien poder complir, amb l'arrendament dels llocs, solució que semblava que ja havia estat suggerida pel mateix Ramon de Cardona en el seu testament. L'arrendatari en fou Ramon Savall; el contracte es féu per un termini de dotze anys i franc de serveis envers el rei, per la qual cosa foren lliurades a la cort 1.016 lliures, 4 sous i 9 diners alfonsins; era una solució bona per a tothom, tant per al monarca que podia destinar els diners, si volia, a pagar soldats, com per als feudataris, que no s'havien de desplaçar a Sardenya, com per a l'arrendatari, que només havia de vigilar el rendiment econòmic del feu⁷⁵.

Si l'herència pervingué a les filles, vol dir que els seus fills varons ja havien mort prèviament. De l'home que havia estat conegut a mitja Europa no en quedà, doncs, res, ni cap família que en perpetués el nom.

⁷⁴ L. D'Arienzo, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona riguardanti l'Italia*, Pàdua, Cedam, 1970, doc. 131.

⁷⁵ ACA, C, reg. 1015, ff. 161 v. (1346, juny, 13) i f. 167 v. (1346, juliol, 6). Cf. també un estat dels feus de Sardenya, posterior a la mort del rei Alfons el Benigne, que esmenta els feus dels hereus de Ramon de Cardona: A. Arribas Palau, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, Instituto de Estudios Mediterráneos, 1952, doc. LIX.